

Türkiye’de Terörizm ve Temel Makroekonomik Göstergeler Arasındaki İlişki¹

The Relationship Between Terrorism and Basic Macroeconomic Indicators in Turkey

Türker ŞİMŞEK*
Yavuz ÖZKAYA**

Öz

Ekonomik birimlerin davranışlarını ve geleceğe yönelik beklentilerini etkileyen terörizm, makroekonominin temel dinamikleri üzerinde önemli değişikliklere yol açabilmektedir. Benzer şekilde ülkelerin makroekonomik göstergelerinde meydana gelen bir değişiklik de terörist faaliyetlerin oluşumunu doğrudan etkileyebilmektedir. Türkiye’de terörizmin ekonomik ve mali yapı üzerindeki etkisini anlayabilmek için terörist faaliyetlerin sektörler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, toplumun refahını doğrudan etkileyen kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla, tüketici fiyat endeksi ve toplam yatırım miktarı gibi temel makroekonomik göstergeler ile terörizm arasındaki ilişkiyi Pairwise Granger nedensellik testi ve VAR yöntemi aracılığıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda Küresel Terörizm veri tabanı ve Dünya Bankası Ekonomik Göstergeler veri tabanından alınan 1968-2015 dönemine ait yıllık verilerle yapılan analiz sonucunda terörizm ve kişi başı reel gayri safi yurtiçi hâsıla arasında terörizmden kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılaya doğru tek yönlü; terörizm ve toplam yatırım arasında yine terörizmden toplam yatırımlara doğru tek yönlü bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına bakıldığında ise kısa dönemde bağımlı değişken olarak kullanılan terörizmde meydana gelen bir değişimi açıklamada en fazla etkiyi sırasıyla kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla, toplam yatırım ve tüketici fiyat endeksi gösterirken; uzun dönemde en fazla etkiyi sırasıyla toplam yatırım, kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla ve tüketici fiyat endeksinin gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terörizm, Makroekonomik Göstergeler, VAR Analizi, Granger Nedensellik

Abstract

Terrorism, which affects economic agents, their behavior and their expectations for the future, can lead to significant changes in the fundamental dynamics of macroeconomics. Similarly, a change in the macroeconomic indicators of countries can directly affect the formation of terrorist activities. In order to understand the effect of terrorism on economic and financial structure in Turkey, the effect of terrorist activities on sectors has been examined. The aim of this study is to demonstrate the relationship between basic macroeconomic indicators such as real gross domestic product, consumer price index and total investment amount, which directly affects social welfare, and terrorism through Pairwise Granger causality test and VAR method. For this purpose, as a result of the annual analysis of the 1968-2015 period taken from the Global Terrorism Database and the World Bank Economic Indicators Database, it is clear that terrorism and per capita real gross domestic product are one way Granger causality from terrorism to per capita real gross domestic product; between terrorism and total investment, a one-way Granger causality from terrorism to total investments has been identified. According to the results of variance decomposition, in the short run the most effective explanation for a change in terrorism used as a dependent variable is the per capita real gross domestic product, total investment and consumer price index respectively; in the long run, total investment, per capita real gross domestic product and consumer price index are the most effective explanation for a change in terrorism respectively.

Keywords: Terrorism, Macroeconomic Indicators, VAR Analysis, Granger Causality

Giriş

Terörizm tarihini incelemek insanlık tarihini incelemekle eşdeğer bir olgudur. Teknolojinin gelişmesiyle terörizm, sosyo-ekonomik yapıya paralel olarak misyon ve strateji değiştirse de tarihin en eski dönemlerinden itibaren, halkların etnik, dini, ekonomik ve sosyal yapısını, hedefleri doğrultusunda sömürerek, acımasızca şiddet ve korku eylemlerini haklı göstermeye çalışmıştır (Acar, 2012, s. 9). Julius Caesar’ın Milattan Önce 44 yılında öldürülmesinden 11 Eylül 2001 Amerika’daki İkiz Kule Saldırılarına kadar terörizm tarih

¹ Bu çalışma, Terörizm Ve Temel Makro Ekonomik Göstergeler Arasında Nedensellik Analizi: Türkiye Örneği, adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Yrd.Doç.Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, turker.simsek@gop.edu.tr.

** Yüksek Lisans, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, yavuz_zkaya@hotmail.com.

boyunca unutulmaz olaylara ve eylemlere sebep olmuştur. Çağımızda terör ulusal bir tehdit olmanın ötesinde tüm dünya devletlerini ilgilendiren bir savaş stratejisi olarak gündemde yerini almıştır.

Terörizm demokrasilerde kararsızlık, dengesizlik oluşturmak amacıyla şiddet içerikli korkutma eylemlerinin teşkilatlanmış halidir. Terörizm, uygulanan şiddet eylemleriyle ortaya çıkan aşırı ve toplu korku ile masum halkın gözünü korkutarak güvensiz bir ortam meydana getirir. Terörizm şiddet ve korku içeren faaliyetlerini devam ettirebilmek için finansmana ihtiyaç duymaktadır. Finansmanı da hırsızlık, fidye isteme, organ mafyacılığı, haraç toplama, örgüt sempatizanlarından toplanan bağışlar, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi yasal olmayan yollardan sağlanmaktadır. Ayrıca milyarlarca dolar yıllık gelire ulaşan terörist grupları finansal piyasalar aracılığıyla da ciddi gelirler sağlamaktadır (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010, s. 2).

Terörizm bitti, terör faaliyetleri önemini yitirdi, terör bitme noktasına geldi denildiği zamanlarda acımasızca ve insanlık dışı eylemleriyle terörün tekrar hız kazandığını görmekteyiz. Terör eylemlerinin hız kazandığı böyle zamanlarda uluslararası politik temaslar, bölgesel ve ülke düzeyindeki politik ve toplumsal meseleler arasındaki paralellik dikkat çekmektedir. Çünkü alışılmışın dışındaki zamanlarda hukukun üstünlüğü ve insan haklarını gerekçe gösteren bazı devletler ya da kişiler, uyuşturucu ve silah satışı yaparak çıkarları doğrultusunda işgal ve politik baskı amacıyla terörden beslenmektedirler (Acar, 2012, s. 13).

Ekonomik birimlerin tutumlarını ve geleceğe yönelik beklentilerini etkileyen terörizm, makro ve mikroekonominin temel dinamiklerinde önemli değişikliklere neden olabilmektedir. Terörizm ekonomik etkinliği olumsuz yönde etkileyip vergi tabanını daraltarak vergi gelirlerini azaltmakta, kamu harcamalarının işleyişini bozarak mali yapıyı kötü etkilemekte ve faal kamu hizmeti sunulmasına engel teşkil etmektedir (Gül, 2012).

Özellikle Türkiye’de senelerce kamuoyundaki konuların en başında gelen terörün, ülkeye verdiği maddi ve manevi zararın maliyeti tespit edilememiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana terörizm değişik örgüt isimleri adı altında yoğun olarak yaşanmaktadır. Türkiye tarihinin çeşitli dönemlerinde dini, etnik ve marksist-leninist terör gibi terörizmin her çeşidi günümüze kadar yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Terörizmin ülkeye verdiği ekonomik kayıplar ciddi seviyelere ulaşmaktadır. Kalkınmaya öncülük eden etkin alanlara ve özellikle yatırımlara yeterli ölçüde kaynak ayrılamazken mevcut kaynakların terörle mücadeleye aktarıldığı görülmektedir. Baysal (2015)’e göre terörle mücadele de son 30 yılda harcanan para 300-400 milyar dolar arasında bir meblağ iken, bazı uzmanların görüşüne göre terörle mücadelenin maliyeti 1,2 trilyon doları bulmaktadır. Teröre harcanan paranın 350 milyar dolar olduğu kabul edilirse, terörle mücadele için harcanan para ile 8 tane GAP projesi, 5 milyon derslikli okul, 78 Atatürk Barajı ve 35 bin km yol yapılabileceği görülmektedir. Ayrıca bu rakam hastane ve sağlık ocaklarıyla birlikte Türkiye’nin 83 yıllık sağlık giderine denk gelmektedir (Baysal, 2015, s. 45).

Bu yüzden ekonomideki etkinliği doğrudan etkileyen terör olgusunun gerek teorik gerekse de uygulama açısından incelenmesi faydalı olacaktır. Bu amaçla çalışma terörizm ve enflasyon, yatırım, gayrisafi yurtiçi hasıla gibi seçilmiş temel makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi analiz ederek politika karar vericilerine bu konuda yol göstermeyi hedeflemektedir. Çalışmanın analiz bölümünde terör faaliyetlerinin makroekonomik değişkenleri nasıl etkilediğini göstermekten ziyade seçilen temel makroekonomik göstergelerdeki bir değişimin terör faaliyetlerini nasıl etkilediği ve bu etkileri açıklamadaki düzeyi ele alınacaktır. Çalışma makroekonomik değişkenler ile terör faaliyetleri arasındaki etkileşimi açıklamaya çalışan Türkçe yazılan kısıtlı literatüre katkı sağlaması ve mevcut çalışmalardan farklı biçimde terör değişkeni olarak terör saldırıları sayısının yazarlar tarafından

Küresel Terörizm veri tabanından derlenerek ilk defa Türkiye uygulamalı bir çalışmada kullanılmış olması açısından önem arz etmektedir.

Terör, Terörizm ve Ekonomi İlişkisi

Terör ve terörizm kavramlarını açıklayabilmek için öncelikle terörün kelime anlamına bakmak gerekir. Terör kelimesi Latince'den gelmiş olup anlam bakımından “*korkudan titreme*” veya “*titremeye sebep olma*” gibi anlamlara gelmektedir (Yayla, 1990, s. 335). Türkçe karşılığına bakıldığında ise “*korkutma, yıldırma ve sindirme*” anlamlarına gelmekte olup, bulunduğu ortamda korku yaratmadır (Uzun, 2003, s. 3). Terör, hangi güçten beslenirse beslensin, bir takım siyasi amaçlara ulaşmak için günahsız ve yansız halkı hedef alan, kitlelerde dehşet, korku ve karışıklık ortamı oluşturmaya çalışan teşkilatlanmış toplulukların giriştiği şiddet hareketleridir. Terörizm ise dehşet ve korku salmak için seçilmiş ve hesaplanmış hareket veya hareketler girişimidir (Fendoğlu, 2000, s. 757-769).

Terör ve terörizm kavramları açıklanırken dikkat edilmesi gereken en hassas noktalardan biri de terör ve terörizm arasındaki farktır. Terör kavramı korku, korkutma, yıldırma ve dehşet belirtirken, terörizm nosyonu sistemli, örgütlü ve siyasi bir amaçla devamlı kullanılmasını benimseyen, stratejik bir terör eylemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Caşın, 2008: 34). Terörizm kesinlikle bir felsefe, teori veya ideolojiye yaslanır (Altuğ, 1995, s. 18).

Terör ve terörizm tanımlarını genişletmek ve daha çok tanımlar yapmak mümkündür. Ancak özet olarak yapılan bu tanımlamalar neticesinde insanın varoluşundan günümüze kadar olan terör ve terörizm hareketlerini kapsayacak bir tanım yapmak mümkün olmayacaktır (Özerkmen, 2004, s. 251). Ülkemizde büyük bir kesim tarafından aynı anlamda kullanılan terör ve terörizm kavramları, siyasal, akademik ve gündelik dilde aynı anlamlara gelmediği görülmektedir (Acar, 2012, s. 110). Ayrıca üzerinde anlaşılmış teyit edilmiş, genel geçer bir terör ve terörizm tanımının yapılamadığı açıktır. Bunun sebebi ise terör ve terörizmle savaşan devletlerin tutumlarına meşruluk kazandırmak için terör ve terörizm kavramlarını kendilerine göre tanımlamalarıdır (Öztürk ve Çelik, 2009, s. 86).

Terörizm, ideolojik, dini, sosyal, kültürel ve siyasi amaçlara ulaşabilmek için sivil halka, yerel ve genel yönetimlere karşı her türlü şiddet, korku ve sindirme gibi eylemler ifade eden, günümüzün en önemli sorunları arasında yer almaktadır. Şiddet kullanımı içeren bu girişimler sonucunda ortaya çıkan korku havası ve can kayıpları, sosyal ve ekonomik yaşamı olumsuz etkilerken ekonomik açıdan önemli maliyetleri de beraberinde getirmektedir (Peçe, 2013, s. 34). Terörizm sadece insanları öldürmekle kalmaz, siyasi kurumlara korku salarak ekonomilerin altını oymakta ve bölgeleri istikrarsızlaştırmaktadır (Öztürk ve Çelik, 2009, s. 93).

Terörizmin, ülkelerin ekonomilerini etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa hangi boyutta olduğu yıllarca tartışılmaktadır. Terörizmin ekonomik faaliyetler üzerinde çok büyük etkisi olduğu görülürken bu görüşün tam aksine küçük etkileri de görülmektedir. Terör tehdidinin bölge kalkınmasını etkileyerek verimliliğin düşmesine neden olacağı gibi şehirleşmeyi olumsuz etkilediği de görülmektedir. Terör saldırılarından sonra kullanılamaz hale gelen yol ve köprüler ekonomilere ağır maliyetler yüklemektedir. Yine yatırımlara, turizme, hayvancılığa, sermaye piyasalarına, sigorta ve şirket güvenliği gibi sektörlerle ve iş hayatına uzun vadede olmasa bile kısa vadede terörizmin olumsuz sonuçlarına rastlanılmaktadır (Abadie ve Gardeazabal, 2008; Becker ve Murphy, 2001; Blomberg ve Sheppard, 2007; Gordon vd, 2005; Larobina ve Pate, 2009). Yine terörizm, ekonomik çerçevede birçok maliyetlere yol açmaktadır. Terör faaliyetleri kamu ve özel sektördeki güvenlik harcamalarının verimli yatırımları dışladığını, işgücü ve sermaye masraflarını arttırdığını, araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımların güvenlik ve

savunma alanlarına kaydığı görülmektedir. Bu nedenle terörizmin etkisi ekonomi üzerinde uzun vadeli ve kısa vadeli olabilmektedir (Lenain vd, 2002; Schneir vd, 2009).

Görüldüğü üzere terörizm ve ekonomi arasında dolaylı veya doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkinin yönü tek veya çift taraflı da olabilir. Ancak terörün mü zayıf ekonomiyi yoksa zayıf ekonominin mi terörü ortaya çıkardığı net olmamakla birlikte ikisinin de birbirlerini etkilediği söylenebilir. Bu sebeple terörizmle mücadele planlarında ekonomi de dâhil edilmesi gerekmektedir. Terör faaliyetlerinin gerçekleştiği bölgelerdeki ekonomi, doğrudan etkilenmekte üretim faktörleri açısından da negatif sonuçlar doğurmaktadır. Terörist eylemler ayrıca ekonomi otoritelerinin üretim, tüketim, yatırım ve tasarruf alanlarında belirsizlikler oluşturarak, ekonomide negatif dışsallıklara neden olmaktadır (Peçe, 2013, s. 3).

Son yıllardaki terör eylemleri ülke ekonomilerini tek tek etkilediği gibi küresel dünya ekonomisini de etkilemektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin yapmış olduğu çalışmaya göre, terörist eylemler son yıllarda yeniden şekillenmekte ve askeri hedeflerden çok, kişisel ve işletme alanları olmak üzere sivilere yönelmektedir (Johnston, 2005, s. 3). Bu durum ekonomik politikaları ve kurumları itibarıyla sorunlar ortaya çıkarır. Bu nedenle terörizmin ekonomik sonuçlarını kesin olarak belirlemek pek mümkün değildir. Ancak son zamanlarda terörizmin ekonomik zararlarını ortaya koyan araştırmalar ve çalışmalar yapılmaktadır. Terörizmin diğer etkilerinin yanında ekonomik etkilerini de anlamak önemlidir. Çünkü terörle mücadelenin başarılı olmasının temel şartlarından bir de terörün niteliğini, yapısını ve etkilerini doğru anlamaktan geçer (KTO, 2015, s.1). Terörizmin araştırılması oldukça kolaydır fakat oluşturduğu etkileri ölçmek o kadar mümkün değildir. Bu durum terörizmin olağandışı özelliğine ve tahmin edilebilir bir zamansal döngüye sahip olmamasından kaynaklanır. Böylesi olağan dışı eylemlerin riskini tahmin etmek çok zordur (Ağırman vd., 2014, s. 101).

Türkiye’de Terörizm

Terör kelimesini “*devlet ve devletin kurumlarına itaatsizlik*” olarak ele alırsak, Türk tarihinde terör eylemlerine çokça rastlanılmaktadır. Bu itaatsizlikleri başkaldırı ve eşkıyalık olarak nitelendirmek mümkündür. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu, devletin kurallarına uymayan ve karşı gelen herkesi eşkıya olarak tanımlamıştır. Osmanlı Devleti’ne isyan hareketlerine Celali İsyanlar, Yeniçeri Ayaklanmaları, Şeyh Bedrettin Hareketi ve Balkan Komitacıları örnek olarak gösterilebilir (Gökbunar R. ve Gökbunar A., 2010, s. 74).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan bu yana geçen yıllar içerisinde bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu’ndan miras kalan, bir bölümü “*Cumhuriyetin Kuruluş İdeolojisi*” ne yönelen tepkilerden kaynaklanan, bir bölümü ise jeopolitik konumu nedeniyle oluşan terörizm tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır (Türkiye Barolar Birliği, 2006, s. 531). Türkiye, 94 yıllık süre içerisinde sağ, sol, bölücü, etnik, dini motifli ve uluslararası olmak üzere terörizm olgusunun hemen hemen hepsine maruz kalmıştır. Dünya üzerinde terörizm türlerinin bu kadar çeşidine aynı anda maruz kalan çok nadir ülkelerden birisidir (Esen, 2011, s. 77).

Avrupa’da değişik ülkelerde terör eylemlerinin geçmişi uzun yıllar öncesi olsa bile, Türkiye’de terörün çekirdekleri 1950-1960 yılları arasında sokak ve öğrenci olayları olarak gösterilebilir (İlhan, 2008, s. 137). Ancak bilinen anlamıyla terör olaylarının ortaya çıkışı 1970’li yıllar olarak gösterilmektedir. Türkiye’de ilk terör eylemlerine bakıldığında küçük eylemler olan öğrenci olayları karşımıza çıkmaktadır. Anarşi veya terör olarak isimlendirilen hadiselerin temel nedeni olarak ideolojik çatışmalar yer almaktadır. İdeolojilerin ortaya koyduğu şiddet eylemleri terörün ortaya çıkmasına neden olmaktadır. 26 Aralık 1978 ve 12 Eylül 1980 tarihleri arasında var olan sıkıyönetimle, Türkiye’de giderek artan terör eylemlerinin başında ideolojik olaylar yer almaktadır. Türkiye’de söz konusu bu dönemde, 39 bin 385 tane ideolojik amaçlı eylemler ve olaylar meydana gelmiştir (Baysal, 2015, s. 42-43). 12 Eylül

müdahalesinden sonra her ne kadar terörün bittiği işaret edilse de, istihbarat raporlarına göre etkin terörist örgütlerin birçoğu Avrupa'da bazı ülkelerde yeniden örgütlendirilmiştirler. Farklı Avrupa ülkelerinde 15 değişik aşırı sol tabanlı çeşitli örgütler kurulmuştur (İtil, 1994, s. 29-30).

Türkiye'de terörizm, binlerce insanın ölümüne ve yaralanmasına veya sakat kalmasına neden olmuş ve ciddi ekonomik zararlar ortaya çıkarmıştır. 1984-2004 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen terör eylemlerinin sayısı 51.500 civarındadır. Bu eylemlerin yaklaşık yüzde 43'ü etnik kaynaklı terörizmdir. Sadece 1984 yılları sonrasında etnik terörün maliyeti 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmiştir (Türkiye Barolar Birliği, 2006, s. 531).

Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı ve halen devam eden terörizm tehdidinin iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ideolojik, etnik ve radikal dinci olmak üzere neredeyse bilinen tüm terörizm çeşidinin Türkiye'de var olmasıdır. İkinci özellik ise karşılaşılan tüm terörizm tehditlerinin arkasında dış güçlerin desteğinin olmasıdır (Türkiye Barolar Birliği, 2006, s. 531-532).

Türkiye'de Terörizmin Seçilmiş Sektörler Üzerindeki Etkisi

İktisat biliminde özellikle makro iktisatta bir devletin ekonomisi yalnızca mutlak ekonomik faktörlerle incelenmeye çalışılır. Fakat ekonominin, sadece ekonomik verilerle çözümlenecek kadar kolay bir yapısı yoktur. Ekonomik hayat son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. İktisat, bir çok iktisadi olay ve davranışların arasından ekonomiyi direk olarak etkileyen öğeleri ele alarak analiz yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle geleneksel iktisat, iktisadi analizlerde ekonomik hayatı etkilese de dolaylı olarak etkilediği için bu unsurları dışsal veya sabit kabul eder. Ancak bu dışsal veya sabit olarak kabul edilen unsurlar ekonomiyi derinden etkilen faktörler olabilir. Dışsal kabul edilen unsurlara, politik istikrar, adaletsiz yargı kararları, askeri darbe ve müdahaleler, ve terör eylemleri örnek olarak gösterilebilir. Bakıldığında ekonomi dışı gibi gözükse de bu unsurlar, ekonomi üzerinde ciddi etkilere neden olabilmektedir. Ekonomi, mutlak ekonomi politikaları ile yönetilebilen bir olgu değildir. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin de, politik kararlardan, yargısal kararlardan, askeri darbe ve müdahalelerden, kurumlar arası çatışmalardan ve terörizm eylemleri gibi insanlık dışı faaliyetlerden etkilenmediği düşünülemez. Türkiye ekonomisinin sağlıklı analiz edilmesi için bu sayılan unsurların sabit kabul edilmemesi gerekmektedir. Aksi durumda ekonomiye yapılan yorumlar sağlıklı olmayacaktır. Parantezleri biraz daha genişletmek gerekirse ekonomi, sadece ekonomi politikaları ile yani para ve maliye politikaları, bankaların kredi politikaları, ihracat ve ithalat politikaları, hazinenin teşvik politikaları veya istihdam politikaları ile yönlendirilebilecek bir yapı değildir. Özellikle Türkiye'de, ekonomi politikalarının yanı sıra politik kararlar, adaletsiz hukuksal kararlar, askeri darbe ve müdahaleler ve terörizm ekonomik performansı belirlemede önemli belirleyici olmuştur (Özsağır, 2013, s. 760).

Bu bağlamda, globalleşmeyle birlikte finansal piyasaların entegrasyonu, terör gibi ekonomik belirsizlik yaratan eylemlerinin sonuçlarının uluslararası çapta ortaya çıkmasına neden olurken, sektörler üzerinde de etkileri kaçınılmaz olacaktır. Terör eylemlerinin ekonomik ve sosyal sonuçları, Türkiye'nin mali sistemin işleyişine ve milli ekonomiye hasar vermektedir. Bu kısım da terörizmin ulusal yani Türkiye ekonomisine etkileri sektörel bazda ele alınarak, terörizmin turizm sektörüne, hayvancılık sektörüne, tarım sektörüne ve finansal piyasalara etkileri incelenerek analiz edilmeye çalışılacaktır.

Ülkelerin iktisadi faaliyetleri içerisindeki payı gün geçtikçe artan, hızlı ve sürekli olarak gelişen bir sektör olan turizmin başta milli gelir, istihdam ve ödemeler dengesi olmak üzere ekonomi üzerinde birçok pozitif etkileri bulunmaktadır (Bulut, 2000, s.71-86). Özellikle gelişmekte olan devletlerin yabancı döviz kaynaklarının başında gelir (Emsen ve Değer, 2004,

s. 68). Ayrıca turizm yeni iş alanlarının kurulmasına, var olan iş alanlarının kapasitesinin artırılmasına, üretim ve tüketim miktarının artmasına, halkın gelir düzeyinin yükselmesinde önemli rol oynamakta ve kaynakların verimli kullanımı, sosyo- ekonomik olarak bölgesel kalkınma ve gelir dağılımının dengeli olmasını sağlamaktadır (Sezgin, 1995, s. 35-36).

Turizmin ekonomik katkılarından dolayı, turizm sektörüne elverişli devletler için sıkı rakabete dayalı bir sektör haline gelmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere turizm ekonomilerde önemli bir boyut taşımaktadır. Turizmin bu boyutu ülkede kargaşa oluşturarak sosyal, siyasi ve ekonomik krizi hedefleyen terörizmin, turizm endüstrisine yönelik girişimlerini arttırmasına neden olmaktadır. Turizm sektörüne yönelik terör eylemleri bir çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de zaman zaman meydana gelmektedir (Serçek G. ve Serçek S., 2016, s. 432).

Türkiye gelişen bir ülke olarak ciddi boyutlarda dış ticaret açıkları vermekte, bu açıktan doğan döviz ihtiyacının önemli bir bölümünü turizm sektöründeki gelirlerden karşılamaktadır (Karagöz, 2016, s.2). Son dönem Türkiye'nin uluslararası ilişkileri incelendiğinde Rusya ve Türkiye ilişkilerinin önemli bir ayağını turizm oluşturmaktadır. Rusya, Almanya'dan sonra en fazla turisti Türkiye'ye göndermektedir. Ancak son dönemde Rus uçağının düşürülmesi ve Rusya dış işleri bakanının "terör nedeniyle Türkiye'ye gitmeyin" uyarısı gelen turist sayısında önemli dercede düşüşe neden olmuş ve Türkiye cari açığını etkilemiştir.

Terörizmden etkilenen bir diğer sektörde tarım ve hayvancılık sektörüdür. Ocak 2013 tarihli TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Terör ve Şiddet Olayları Kapsamında Yaşam Hakkı İhlallerinin İncelenmesine Yönelik Kurulan Alt Komisyon'un Taslak Raporu'na göre, PKK terör örgütü tarafından uygulanan bir politikanın da vatandaşların geçim kaynaklarını ortadan kaldırarak halkı örgüte mecbur etme olduğu ifade edilmiştir. Yine bu rapora göre terörle mücadele esnasında yaşanan köy boşaltma eylemleri ve buna bağlı olarak oluşan göç hareketlerinin de ciddi bir sorun alanı olduğu anlaşılmaktadır. Halkın bir bölümü terör örgütlerinin baskısı bir bölümü de terörle savaşan birimlerin mücadelesi gereği ve zorlamaları nedeniyle vatandaşların kendi köy ve evlerini bırakarak en yakın şehirlere veya akrabası olduğu herhangi bir şehre göç etmeleri gerekmiştir (Alp, 2013, s. 15-16). Terörle mücadele esnasında köylerin ve mezraların boşaltılması veya tampon bölge olarak kullanılması, burada faaliyet gösteren tarım ve hayvancılığa ciddi derecede engel olmaktadır. Bu bölgedeki halkın geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık, terör nedeniyle olumsuz etkilenmekte hayvansal ve bitkisel üretim azalmakta, bu durum tüketiciye yansımakta, böylece üretici ve tüketici olumsuz olarak etkilenmektedir (Gür, 2014, s. 31).

Finansal piyasalar, devletlerin ekonomik, siyasi ve sosyal sahalarında ortaya çıkan gelişmelerden çabuk bir şekilde etkilenen piyasa çeşididir. Finansal piyasaların mevcut durumlarının etkileme derecesi belirsizliğe bağlıdır, belirsizliği ise ortaya çıkaran önemli oluşumlardan birisi de terörizmdir (Algan vd., 2016, s. 624). Günümüzde küreselleşmenin hızla artması ve gelişmesi finansal piyasaları da etkileyerek küresel bir boyut kazandırır. Bir ülke içinde meydana gelen bir olayın finansal etkileri sadece o ülke sınırları içinde kalmayıp etkinin boyuta göre tüm dünyanın finans piyasalarında yankı uyandırabilmektedir. Bu olaya en iyi örnek ABD'de gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları gösterilebilir. Bu terör saldırısından başta Amerika olmak üzere, dünya genelinde dışı kapalı birkaç ülke hariç tüm ülkelerin finansal piyasalarını etkilenmiş ve uzun yıllar bu etki devam etmiştir (Peçe, 2013, s. 47). Saldırılarından sonra Paris, Amsterdam, Frankfurt, Londra, Toronto, Hong Kong, İtalya, İsviçre borsaları New York Borsası'ndan daha fazla etkilenmiştir. Bu da uluslararası terörizmin taşıma etkisinin diğer ülkelerini de etkilediğinin kanıtı olarak gösterilebilir (Gökbunar R.ve Gökbunar A., 2010, s. 109).

Terörizmin Türkiye'nin finansal piyasa yapısı üzerindeki etkilerini şu şekilde sıralayabiliriz: (1) Enflasyon ve değer kaybı korkusuyla ülke parasına olan güvenin kaybolması,

(2) fonların verimli kaynaklardan verimsiz kaynaklara doğru yönlendirilmesinin teşvik edilmesi, (3) finansal sistemin kontrol mekanizmasının olumsuz yönde etkilenmesi (Peçe, 2013, s. 47). Terör saldırılarındaki artış ile birlikte, spekülasyon bilgilerin de hızla artması ve yayılması belirsizliği artırarak riskin yükselmesine ve beklenen gelirin azalmasına neden olmaktadır. Ancak finansal sistem bu tür eylemlerin olumsuz etkilerinden kısa sürede kurtulabilmektedir (Algan vd., 2016, s. 624).

Türkiye’de terör eylemleri birçok ve değişik örgütler tarafından gerçekleştirilmektedir. Son zamanlarda artan El-Kaide, DHKP/C, PKK, KCK gibi birçok terör örgütleri tarafından gerçekleştirilen terör faaliyetleri ile ekonomik yapı arasındaki etkinin incelenmesi gerekmektedir. Yıllarca Türkiye’de devam eden terör eylemlerinin büyük bir bölümünün eylem planlarında ekonomik hedeflerin bulunması, bu eylemleri daha çok dikkat çeker hale getirmektedir. Terör eylemleri ve terörizme hizmet amaçlı her türlü faaliyet, piyasalarda risk ve belirsizlik unsuru oluşturarak finansal sistemi negatif yönde etkilemektedir. Terör olayları güvensizliği ve belirsizliği ciddi bir biçimde etkilemekte, toplumda davranış ve beklentilerde değişikliklere neden olarak devletlerin ekonomik oluşumları üzerinde olumsuzluklar yaratmaktadır. Türkiye’de terör olaylarının finansal piyasalar üzerinde etkisine bakıldığında, terör eylemlerinin finans piyasası arasında ortalama getiri bakımından nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Fakat meydana gelen terör eylemlerinin turizm ve finans gibi duyarlı sektörlerde getiri oynaklığını etkilemektedir. Özetle, terör eylemleri Türkiye’de gıda, turizm ve temel meteryaller gibi alanlarda oynaklığı arttırmak yoluyla belirsizliğe neden olmaktadır (Algan vd., 2016, s. 624-631).

Literatür Taraması

Terörizmin, ülkelerin ekonomilerini etkileyip etkilemediği ve etkiliyorsa hangi boyutta olduğu yıllarca tartışılmaktadır. Yapılan ampirik çalışmada, Abadie ve Gardeazabal (2008)’e göre, ekonomik sonuçlar üzerinde terörizmin çok büyük etkisi olduğu belirtilmiştir. Becker ve Murphy (2001) ise tam tersi bir sonuca ulaşarak terörizm eylemlerinin ülke ekonomilerinin sadece küçük bir bölümünü etkilediğini vurgulamışlardır. Sandler ve Enders (1996), Enders ve Sandler (2000, 2004) ise terörizm ve ekonomi arasında güçlü bir ilişkiye çalışmalarında dikkat çekmişlerdir. Rossi-Hansberg (2004) çalışmasında, terör tehdidinin bölge kalkınmasını olumsuz etkileyerek verimliliğin düşmesine neden olacağını ifade ederken, benzer bir şekilde Blomberg ve Sheppard (2007) terörizm tehdidinin şehirleşmeyi olumsuz etkilediğini savunmuşlardır. Bae ve diğerleri (2005) ile Gordon ve arkadaşları (2005) çalışmalarında terörden dolayı kullanılamaz hale gelen yol ve köprülerin ekonomilere ağır maliyetler yüklediğini belirtmektedirler. Yine terörizmin yatırımlara, turizme, hayvancılığa, sermaye piyasalarına, sigorta ve şirket güvenliği gibi sektörlerle ve iş hayatına etkisini inceleyen Larobina ve Pate (2009), tüm bu sektörlerde kalıcı ve uzun vadeli olmasa bile terörizmin olumsuz sonuçlarına rastlamışlardır. Schneider ve diğerleri (2009)’a göre ise ekonomik büyüme üzerinde terörizmin etkisi kısa vadelidir.

Terörizm, ekonomik açıdan birçok maliyetlere yol açmaktadır. Lenain vd. (2002) kamu sektöründeki ve özel sektördeki güvenlik harcamalarının verimli yatırımları dışladığını, işgücü ve sermaye masraflarını artırdığını, araştırma ve geliştirmeye yapılan yatırımların güvenlik ve savunma alanlarına kaydığını savunmuşlardır. Küresel güvenlik ve ekonomik refah arasındaki ilişkiye dikkat çeken ve serbest ticaretin tüm kişilerin ve özellikle kötü durumda olanların refah düzeyinin arttıracağını ifade eden Zoellick (2001), tüm devletlerin terörle mücadele ederken ekonomik entegrasyonun ve serbest ticaretin olması gerektiğini savunmaktadır. Yine Nitsch ve Schumacher (2004)’in 1990-1993 yıllarını ve 200 ülkeyi kapsayan çalışmalarında, terörist eylemlerin ticaret oranlarını azalttığı belirtilmiştir.

Terörün ekonomik etkisini inceleyen Eckstein ve Tsiddon (2004) çalışmalarında, terör eylemlerinin yatırımları azaltarak gelir ve tüketimi uzun vadede azaltacağını öngörmektedir. Çalışmadaki diğer sonuç ise herhangi bir terör saldırısıyla karşı karşıya kalan hükümet, terörü azaltmak ve güvenliği sağlamak amacıyla vergilere başvuracağı varsayılarak uzun vadede düşük çıktı, düşük sermaye ve düşük tüketim değişikliği yönünde belirsizlik olacağını vurgulamaktadırlar. Blomberg vd. (2004), terörizmin ekonomik büyümeye üzerinde etkisini inceleyen kapsamlı çalışmalarında 177 ülke ekonomisini, 1968-2000 yılları arası terör parametreleriyle ele almışlardır. Yapılan çalışmada terörün ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Yine Tavares (2004), 1987-2001 yıllarını kapsayan terör maliyetlerinin kişi başına GSYH'ya etkisini incelenmiştir. Çalışmada terörün kişi başı GSYH üzerinde %0,038 oranında, az fakat olumsuz etkisi olduğu görülmektedir. Benzer bir çalışma Gaibuloev ve Sandler (2008) tarafından yapılmıştır. 18 Batı Avrupa ülkesi için 1971-2004 dönemine ait yıllık veriler kullanarak terörizmin ekonomik büyümeye etkisini incelemişlerdir. Yapılan çalışmaya göre yurtiçi terörizme göre uluslararası terörizmin olumsuz etkisi daha fazla olmaktadır. Uluslararası terör eylemlerinde meydana gelen ek bir artış ekonomik büyümeyi %0,4 oranında azalttığı tespit edilmiştir.

Literatürde dikkat çeken diğer bir çalışma ise Bask Bölgesinde Abadie ve Gardeazabal'ın (2003) yapmış olduğu çalışmadır. Bask Bölgesi dikkate alınarak terörizmin olmadığı şartlardaki ekonomik veriler alınarak sanal bir Bask Bölgesi oluşturulmuştur. Oluşturulan sanal bölgeye ekonomiyi etkileyecek veriler girilerek iki bölgedeki değişimler izlenmiştir. 1975 yılından itibaren on yıllık dönemi kapsayan çalışmada, terörün olmadığı sanal bölgenin GSYH'sının % 10 daha fazla olduğu görülmüştür. Terörün fazla olduğu dönemlerde fark % 12'ye kadar çıkmış, az olduğu yıllarda ise % 7-8 civarına kadar düştüğü görülmüştür. Richardson ve Samarasinghe (1991), 1983-1988 döneminde Sri Lanka'daki silahlı çatışmaların toplam ekonomik maliyetinin yaklaşık 4,2 milyar dolar olduğunu veya 1988'deki GSYH'sinin yüzde 68'ine karşılık geldiğini belirtmişlerdir. Benzer şekilde Arunatilake ve diğerleri (2001), Sri Lanka'nın 1983-1996 dönemindeki silahlı eylemlerin maliyetinin ise 1996 yılı GSYH'sinin iki katına karşılık geldiğini ifade etmektedir. Yine Imai ve Weinstein (2000), geniş çerçeveli bir iç savaşın, dar bir bölgedeki iç savaşa göre beş kat daha fazla maliyetli olduğunu belirtmişler ve 100 den fazla ülkeyi dahi ettikleri çalışmalarında, iç savaşın GSYH büyüme oranını % 1,25 azalttığını ortaya koymuşlardır (Ağır ve Kar, 2010). Barth ve diğerleri (2006), 152 ülkenin 1970-2003 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak terörün ekonomik büyüme ve sermaye birikimine etkileri incelenmiştir. Panel veri analizine göre yapılan bu çalışmada terör faaliyetlerinin ekonomik büyüme dinamizmini negatif yönde etkilediğini ve böylece sermaye bileşenlerinin de negatif etkilendiğini tespit etmişlerdir.

Persitz (2007), İsrail'de terörün olduğu ve olmadığı durumu, 1980-2003 dönemi verilerini kullanarak VAR analiziyle karşılaştırmıştır. Değişken olarak, kişi başına düşen GSYH, özel nihai tüketim harcamaları, yatırımlar, kamu harcamaları, ihracat, ithalat, nüfus yoğunluğu ve sektörler için GSYH oranı kullanmıştır. Analiz sonucuna göre, 1994'ten sonra Filistin'in şiddet eylemlerinin olmaması durumunda ülkenin 2003:03 dönemindeki kişi başına GSYH oranının yüzde 8,6 daha fazla olabileceği sonucuna ulaşmıştır (Korkmaz vd., 2017). Gaibuloev ve Sandler (2009) çalışmalarında 1970-2004 dönemine ait yıllık verileri kullanarak 42 Asya ülkesi için terör eylemlerinin ve çatışmaların kişi başına gelir artışı üzerindeki etkisini panel veri analizi yaparak ölçmüşlerdir. Yapılan çalışmaya göre, bir milyon kişi başına düşen her ilave terör eylemi, kişi başına düşen gelir artışını % 1,5 oranında azaltmaktadır. Yine diğer bir çalışmada Gaibuloev ve Sandler (2011), 51 Afrika ülkesi için 1970-2007 dönemini kapsayan verileri kullanarak, panel veri analiziyle uluslararası terör eylemlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkisini incelediklerinde, anlamlı bir negatif etki bulmuşlardır. Araz ve diğerleri (2009), Türkiye'de terör eylemleri ile ekonomik faaliyetler arasındaki asimetrik

ilişkiyi 1987-2004 yılları arasındaki üçer aylık veriler bazında doğrusal olmayan tahmin teknikleri kullanarak incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre terör eylemleri ile ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkinin ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde farklı şekillerde meydana geldiği görülmektedir. Genişleme dönemlerinde terör eylemlerinin ekonomi üzerinde negatif etkisinin oldukça güçlü olduğu tespit edilmiştir.

Öcal ve Yıldırım (2010), terör eylemlerinin ekonomik büyümeye olan etkisini, Türkiye'nin iller düzeyinde hazırlanmış 1987-2001 dönemi verilerini kullanarak coğrafi ağırlıklı regresyon yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucuna göre, terör faaliyetlerinin büyüme üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı gözlemlenmiştir. Bloomberg ve diğerleri (2011) tarafından yapılan çalışmada ise 46 Safraaltı Afrika ülkesi için 1968-2004 dönemi verileri ele alınarak panel veri analizi yapılmıştır. Bu çalışmada terörizmin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi sorgulanmıştır. Bu bölgeler dünyanın diğer bölgelerine göre daha az teröre maruz kalmalarına rağmen terörün büyüme üzerindeki olumsuz etkisi daha güçlüdür. Diğer bir deyişle petrole bağımlı ekonomilerin terör saldırılarına karşı direncinin daha düşük olduğunu tespit etmişlerdir. Llussa ve Tavares (2011), 187 ülkenin 1970-2007 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak, terör eylemlerinin ekonomik maliyetini farklı makroekonomik büyüklükler temelinde ölçmüşlerdir. Panel veri analizi yapılan bu çalışmada, özel tüketim ve yatırım harcamalarını daraltan terör eylemlerinin, kamu tüketimi ve ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Büyüme ve ulusal terör eylemleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Gries ve diğerleri (2011), Fransa, Almanya, İngiltere, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İtalya gibi yedi ülke için 1950-2004 dönemi verilerini kullanmışlardır. Hsiao-Granger yaklaşımı ile bir zaman serisi analizi yapılan çalışmaya göre bu ülkelerde kaydedilen büyüme, terör eylemlerinin fırsat maliyetini arttırarak politik şiddet kullanımının azalmasını mümkün kılmaktadır. Analizde terörün göstergesi, terör eylemlerinde yurtiçinde ölen ya da yaralanan kişi sayısı, büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasılda kaydedilen artış ele alınmıştır.

Terörün makroekonomik etkilerini inceleyen Caruso ve Schneider (2011), 12 Batı Avrupa ülkesini içeren 1994-2007 dönemi verilerini de alarak Panel veri analizini uyguladıkları çalışmada, kişi başına düşen gelir, işsizlik, genç işsizlik ve enflasyon gibi değişkenler kullanılırken, ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik ile terör eylemleri arasında negatif ancak terör eylemleri ile genç işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır. Freytag ve diğerleri (2011), terörün makroekonomik etkileri kapsamında 1971-2007 dönemi için 110 ülke üzerinde panel veri analizi yapmışlardır. Kişi başına düşen GSYH, tüketim düzeyi, ticari açıklık, yatırım, siyasi istikrarsızlık, reel GSYH içinde kamunun büyüklüğü ve din gibi değişkenlerin kullanıldığı analizde ülkelerin terörizmi azaltmaları için ekonomik büyüme ve kalkınma düzeylerinin yüksek olması gerektiği tespit edilmiştir. Meierrieks ve Gries (2012), terör eylemlerinin büyüme üzerindeki etkisini ölçmek için 1970-2007 dönemi verilerini ele alarak 18 Latin Amerika ülkesi için panel nedensellik analizi yapmışlardır. Bu çalışmada terör eylemlerinin göstergesi olarak hayatını kaybeden insanlar alınmış, büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın artış oranı alınmıştır. Yapılan çalışmaya göre büyüme ile terör eylemleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür. Gaibuloev ve Sandler (2012), büyüme performansı ve terör eylemleri arasındaki ilişkiyi göstermek için 99 ülkenin 1970-2009 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi yapmışlardır. Dünyayı beş bölgeye ayıran bu çalışmada terör eylemlerinin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemediği görülmüştür. Diğer bir ifadeyle ele alınan bu ülkeler terör eylemlerinin büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini giderecek sisteme sahip oldukları belirtilmiştir.

Meierrieks ve Gries (2013), 160 ülkeye ait 1970-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak terör eylemleri ile büyüme arasındaki ilişkiyi mekân boyutunun yanı sıra zaman boyutunu da (Soğuk Savaş ve sonrası) ele alarak incelemişlerdir. Panel veri analizi yöntemiyle

yapılan bu çalışmaya göre, zaman boyutu bağlamında Soğuk savaş döneminde nedensellik ilişkisi, büyümeden teröre doğru iken savaştan sonra ise bu ilişki tersine dönmüştür. Shahbaz (2013), büyüme ve terör eylemleri arasındaki ilişkiyi ülke özelinde inceleyen bir çalışma yapmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımı ve VECM Granger nedensellik yaklaşımı ile Pakistan için kurulan iki değişkenli modelde, büyüme, terör ve enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Diğer bulgular ise, kısa vadede terörden büyümeye doğru giden tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, uzun vadede büyüme, terör faaliyetlerinin düzeyini belirleyen unsur olduğu, enflasyonun terör faaliyetlerini harekete geçirdiği ve son olarak da devam ettirilebilir bir düşük enflasyon ortamının, terör eylemlerini azaltacağı sonucuna varılmıştır. Altay ve diğerleri (2013), 1996-2010 dönemine ait verileri kullanarak Ortadoğu da yaşanan terörizmin ülke ekonomileri üzerine etkisini incelemiştir. Panel veri analizi yöntemine başvurulmuş çalışmada Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır araştırma kapsamına dâhil edilirken, değişken olarak ithalat, ihracat, turizm, işsizlik, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kişi başına milli gelir kullanılmıştır. Analiz sonucuna göre terör başta turizm olmak üzere modele dâhil olan tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir. Alp (2013), terörün ekonomik etkilerini ve bu kapsamda terörün yatırımlar, tüketim ve tasarruf düzeyi, tüketici davranışları, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dış ticaret, turizm, menkul kıymet piyasaları, milli gelir ve büyüme, bütçe ve son olarak da tarım ve hayvancılık üzerindeki etkilerini incelemiştir. Yapılan çalışmaya göre terör işlem maliyetlerini yükseltmekte, yatırımları azaltmakta, kamu harcamalarını arttırmakta ve turizm sektörünü baltalamaktadır. Tarım ve hayvancılığı olumsuz etkileyen terör, gelir kalemlerinde yaşanan düşüşler ile gider kalemlerinde ortaya çıkan artışlar devlet bütçesi üzerinde yük oluşturmaktadır. Yabancı sermaye yatırımları ve menkul kıymet piyasalarını negatif yönde etkileyen terör ülkenin ekonomik büyümesini yavaşlattığı tespitinde bulunmuştur.

Polat ve Uslu (2013), 1970 ve 2010 yılları arasındaki dönemde yeni kurulan ve kapanan şirketlerin sayısı ile 1987-2001 yılları arasında şehir bazında GSMH verileri kullanılarak, Türkiye’de il ekonomileri üzerindeki terörizmin dolaylı maliyetlerini incelemiştir. Dinamik ve statik panel veri tahminlerine göre yapılan bu analizde, terör eylemlerinin, etkilenen şehirlerdeki kapalı şirketlerin sayısına önemli bir etkisi olmamasına rağmen, 3 yıl sonra üretim düzeyini ve yeni şirketlerin kurulmasını önemli ölçüde azaltmakta olduğu sonucuna varmışlardır. Peçe (2013), terörün orta doğu ülkeleri üzerinde ekonomik etkilerini, Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan’ı temel alarak incelemiştir. 2003-2010 yıllarını kapsayan çalışmada, mal ve hizmetler ithalatı, mal ve hizmetler ihracatı, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla, ülkeyi ziyaret eden turist sayısı, doğrudan yabancı yatırımları, işsizliğin toplam işgücüne oranı ve gayri safi yurtiçi hâsıla değişkenlerini kullanarak Panel Veri Analizi yapmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, terörün bütün bağımlı değişkenler üzerinde olumsuz etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Akıncı ve diğerleri (2014), terör eylemlerinin etkisiyle enflasyonist baskıların büyüme üzerinde etkilerini incelemek amacıyla 30 az gelişmiş, 77 gelişmekte olan ve 45 gelişmiş toplam 152 ülke üzerinde 2002-2011 dönemi verilerini kullanarak iki aşamalı en küçük kareler analizi yapmışlardır. Yapılan çalışma sonuçlarına göre, üç ülke grubunda da terör eylemlerinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görülmüştür. Bu etki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha güçlüdür. Mehmood (2014), Pakistan örneği ile terörizm ve makroekonomi arasındaki ilişkiyi, 4500 terör eylemini kapsayan bir örnek üzerinde Yarı Yapısal VAR, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Dürtü Tepki İşlevleri ve Granger-Nedensellik testleri ile 1973-2010 dönemini kapsayan veriler ile incelemiştir. Yapılan çalışmaya göre, toplu olarak terörizmin gerçek milli gelirinin yaklaşık % 33,02’si bir maliyete sahip olduğu, yani terörün Pakistan’ı her yıl kişi başına gerçek GSYH büyümesinin % 1’i kadar maliyetine tabi tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kurt ve Karagöl (2015), düşük ve yüksek gelire sahip ülkeler üzerinde 1989-2002 dönemine ait verileri kullanarak terörün makroekonomik etkilerini panel veri yöntemiyle incelemişlerdir. Değişkenler olarak büyüme oranı, sabit sermaye oluşumu, savunma harcamaları, terör olaylarının sayısı ve nüfus artış oranını aldıkları analizde, savunma harcamalarının ve terörün ekonomik istikrarsızlığı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır (Korkmaz vd., 2017). Barut ve diğerleri (2016), Türkiye’de çözüm sürecinin TRC 2 (Diyarbakır ve Şanlıurfa) bölgesine ekonomik etkilerini incelemişlerdir. 2009-2014 dönemine ait verileri kapsayan bu analizde ihracatçı firma sayısı, ithalatçı firma sayısı, dış ticaret verileri, kamu yatırımları, banka sayıları ve mevduat toplamı, tarımsal üretim verileri ve istihdam verileri ele alınmıştır. Çalışmanın bulgularına göre ise bu dönemde TRC 2 bölgesinin çözüm sürecinden genel olarak olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Estrada ve diğerleri (2016), 1990-2016 dönemi aralığında terörizmin Türkiye’nin ekonomik performansı üzerindeki etkisini değerlendirmek için terörist saldırı hassasiyet değerlendirme modeli (TAVE-Modeli) ile yapmış oldukları çalışmalarında Türkiye’de terörist saldırıların hem kısa hem de uzun dönemde etkilerini incelemişlerdir. Modelde, ekonomik belirsizlikler, terör eylemlerin yoğunluğu, terör saldırısı kayıpları, ekonomik yıpranma, terör saldırısı gerginliği seviyesi, terör saldırısı izleme seviyesi ve terör saldırısı altında toplam ekonomik sızıntı gibi göstergeler kullanılmıştır. Yapılan analizde ekonomik sızıntı, ekonomik büyüme ve ekonomik yıpranmanın 1990’da 2016’ya kadar arttığını tespit etmişlerdir. Aiyedogbon ve diğerleri (2016), Nijerya’da terörün ve terörle mücadelenin 1980-2014 yılları arasında ekonomik performansa getirdiği makroekonomik sonuçlarını incelemişlerdir. Yapılan çalışmaya göre, güvenlikteki hükümet harcamasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu ve önemli olduğu, fakat daha sonraki terör eylemleri arasındaki ilişkinin olumsuz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Korkmaz ve diğerleri (2017), Türkiye’de yaşanan terör eylemlerinin İstanbul Altın Borsası, BIST100 ve alt sektör endeks getirileri üzerindeki oynaklık etkisini incelemişlerdir. EGARCH ve GJR-GARCH modelleri kullanılan çalışmanın sonucuna göre, Türkiye’de meydana gelen terör eylemlerinin BIST100, alt sektör ve İstanbul Altın Borsası endeks oynaklığı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. İlyas ve diğerleri (2017), Afrika ülkelerinde ekonomik büyümeyi engelleyen unsurlar olarak yoksulluk ve terörizmi araştırmışlardır. 22 Afrika ülkesi için 1970-2013 yılları arası veriler kullanılan çalışmada, terörizmin ve yoksulluğun makroekonomik performans üzerindeki uzun vadeli etkisini ölçmek için dinamik sabit etkinin panel eşbütünleşme teknikleri, ortalama grup ve birleştirilmiş ortalama grup yöntemlerine başvurmuşlardır. Analiz bulgularına göre, terörün ve yoksulluğun makroekonomik performansı uzun dönemde olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Aşağıda yer alan Tablo 1’de ilgili literatürde son beş yıla ait çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 1: Literatür taraması

YAZAR	DÖNEM/ ÜLKE	DEĞİŞKENLER VE YÖNTEM	SONUÇ
Ilyas vd. (2017)	1970-2013 yılları arası, 22 Afrika ülkesi için	Ekonomik büyümeyi engelleyen unsurlar olarak yoksulluk ve terörizmi araştırmışlardır. Panel eşbütünleşme teknikleri, ortalama grup ve birleştirilmiş ortalama grup yöntemlerine başvurmuşlardır.	Terörün ve yoksulluğun makroekonomik performansı uzun dönemde olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.
Bilgel ve Karahasan (2017)	1975-2001 yılları arası, Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu illeri	PKK terörü ortaya çıkmadan önce teröre maruz kalan şehirlerin sosyoekonomik özelliklerini taklit eden bir sentetik kontrol grubu oluşturulmuş ve sentetik kontrol yöntemini kullanarak PKK terörizminin ekonomik maliyetlerini incelemişlerdir.	PKK terörizminin ortaya çıkmasından sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da gerçek GSYH, terör olmayan sentetik Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya göre % 6,6 civarında gerilediği görülmüştür.

Aiyedogbon vd. (2016)	1980-2014 yılları arası, Nijerya	Terörle mücadele harcamaları ile ekonomik performans arasındaki ilişkiyi açıklamak için basit bir doğrusal regresyon modeli kullanılmaktadır.	Güvenlikteki hükümet harcamasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olumlu ve önemli olduğu, fakat daha sonraki terör eylemleri arasındaki ilişkinin olumsuz olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.
Estrada vd. (2016)	1990-2016 dönemi aralığı, Türkiye	Modelde, ekonomik belirsizlikler, terör eylemlerin yoğunluğu, terör saldırısı kayıpları, ekonomik yıpranma, terör saldırısı gerginliği seviyesi, terör saldırısı izleme seviyesi ve terör saldırısı altında toplam ekonomik sızıntı gibi göstergeler ile (TAVE-Modeli) kullanılmaktadır.	Ekonomik sızıntı, ekonomik büyüme ve ekonomik yıpranmanın 1990'da 2016'ya kadar arttığını tespit etmişlerdir.
Barut vd. (2016)	2009-2014 yılları arası, Türkiye (Diyarbakır ve Şanlıurfa bölgesi)	İstihdam verileri, yatırım teşvik belgeleri, dış ticaret verileri, ithalatçı ve ihracatçı firma sayısı verileri, banka sayısı ve mevduat tutarları verileri, kamu yatırımları verileri, tarım ve hayvancılık verileri ve turizm verileri incelenmiştir.	Diyarbakır ve Şanlıurfa bölgesi bölgesinin çözüm sürecinden genel olarak olumlu etkilendiği tespit edilmiştir.
Bilgel Karahasan (2016)	ve 1955-2008 dönemi aralığı, Türkiye	Sentetik kontrol grubu oluşturularak, Türkiye'deki PKK terörünün ekonomik etkilerini nedensel bir çerçevede tahmin etmeyi amaçlamışlardır.	Kişi başına düşen GSYH'nin, PKK terörüne maruz kalmaya ortalama yıllık 1,585 dolar daha yüksek olacağı sonucuna ulaşmışlardır.
Kurt Karagöl (2015)	ve 1989-2002 yılları arası, düşük ve yüksek gelire sahip ülkeler üzerinde	Değişkenler olarak büyüme oranı, sabit sermaye oluşumu, savunma harcamaları, terör olaylarının sayısı ve nüfus artış oranını aldıkları analizde, terörün makroekonomik etkilerini panel veri yöntemiyle incelemişlerdir.	Savunma harcamalarının ve terörün ekonomik istikrarsızlığı arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır.
Mehmood (2014)	1973-2010 yılları arası, Pakistan	Terörizm ve makroekonomi arasındaki ilişkiyi, 4500 terör eylemini kapsayan bir örnek üzerinde Yarı Yapısal VAR, Vektör Hata Düzeltme Modeli, Dürtü Tepki İşlevleri ve Granger-Nedensellik testleri incelemiştir.	Toplu olarak terörizmin gerçek milli gelirinin yaklaşık % 33,02'si bir maliyete sahip olduğu, yani terörün Pakistan'ı her yıl kişi başına gerçek GSYH büyümesinin % 1'i kadar maliyetine tabi tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.
Akıncı vd. (2014)	2002-2011 yılları arasında, 30 az gelişmiş, 77 gelişmekte olan ve 45 gelişmiş toplam 152 ülke üzerinde	Terör eylemlerinin etkisiyle eflasyonist baskıların büyüme üzerinde etkilerini incelemek amacıyla, iki aşamalı en küçük kareler analizi yapmışlardır.	Üç ülke grubunda da terör eylemlerinin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediği görülmüştür. Bu etki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde daha güçlüdür.
Peçe (2013)	2003-2010 dönemi aralığı Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan	Mal ve hizmetler ithalatı, mal ve hizmetler ihracatı, kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hâsıla, ülkeyi ziyaret eden turist sayısı, doğrudan yabancı yatırımları, işsizliğin toplam işgücüne oranı ve gayri safi yurtiçi hâsıla değişkenlerini kullanarak Panel Veri Analizi yapmıştır.	Terörün bütün bağımlı değişkenler üzerinde olumsuz etkisi olduğu gözlemlenmiştir.
Polat ve Uslu (2013)	1970-2010 ve 1987-2001 Türkiye	1970 ve 2010 yılları arasındaki dönemde yeni kurulan ve kapanan şirketlerin sayısı ile 1987-2001 yılları	Terör eylemlerinin, etkilenen şehirlerdeki kapalı şirketlerin sayısına önemli bir etkisi

		arasında şehir bazında GSMH verileri kullanılarak, Dinamik ve statik panel veri tahminlerine göre analiz yapmışlardır.	olmamasına rağmen, 3 yıl sonra üretim düzeyini ve yeni şirketlerin kurulmasını önemli ölçüde azaltmakta olduğu sonucuna varmışlardır.
Altay vd.(2013)	1996-2010 yılları arası, Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır	Değişken olarak ithalat, ihracat, turizm, işsizlik, ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar ve kişi başına milli gelir kullanılarak, Panel veri analizi yöntemine başvurulmuştur.	Terör başta turizm olmak üzere modele dâhil olan tüm sektörler olumsuz etkilenmiştir.
Meierrieks ve Gries (2013)	1970-2007 yılları arası, 160 ülke	Terör eylemleri ile büyüme arasındaki ilişkiyi mekân boyutunun yanı sıra zaman boyutunu da ele alarak Panel veri analizine başvurulmuştur.	Çalışmaya göre, zaman boyutu bağlamında Soğuk savaş döneminde nedensellik ilişkisi, büyümeden teröre doğru iken savaştan sonra ise bu ilişki tersine dönmüştür.
Shahbaz (2013)	1971-2010 yılları arası, Pakistan	Büyüme, terör ve enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisini ARDL sınır testi yaklaşımı ve VECM Granger nedensellik yaklaşımı analiz yapmıştır.	Pakistan için kurulan iki değişkenli modelde, büyüme, terör ve enflasyon arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu tespit edilirken, kısa vadede terörden büyümeye doğru giden tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu, uzun vadede büyüme, terör faaliyetlerinin düzeyini belirleyen unsur olduğu, enflasyonun terör faaliyetlerini harekete geçirdiği ve son olarak da devam ettirilebilir bir düşük enflasyon ortamının, terör eylemlerini azaltacağı sonucuna varılmıştır.
Gaibuloev ve Sandler (2012)	1970-2009 yılları arası, 99 ülke	Büyüme performansı ve terör eylemleri arasındaki ilişkiyi göstermek incelemek için panel veri analizi yapmışlardır.	Terör eylemlerinin ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemediği görülmüştür.
Meierrieks ve Gries (2012)	1970-2007 yılları arası, 18 Latin Amerika ülkesi	Terör eylemlerinin büyüme üzerindeki etkisini ölçmek için terör eylemlerinin göstergesi olarak hayatını kaybeden insanlar alınmış, büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına gayri safi yurtiçi hasılanın artış oranı alınarak, panel nedensellik analizi yapmışlardır.	Büyüme ile terör eylemleri arasında nedensellik ilişkisi olmadığı görülmüştür.
Freytag vd. (2011)	1971-2007 dönemi aralığı, 110 ülke	Kişi başına düşen GSYH, tüketim düzeyi, ticari açıklık, yatırım, siyasi istikrarsızlık, reel GSYH içinde kamunun büyüklüğü ve din gibi değişkenlerin kullanıldığı çalışmada, panel veri analizi yapmışlardır.	Ülkelerin terörizmi azaltmaları için ekonomik büyüme ve kalkınma düzeylerinin yüksek olması gerektiği tespit edilmiştir.
Caruso ve Schneider (2011)	1994-2007 yılları arası, 12 Batı Avrupa ülkesi	Kişi başına düşen gelir, işsizlik, genç işsizlik ve enflasyon gibi değişkenler kullanılan çalışmada Panel veri analizine başvurulmuştur.	Ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik ile terör eylemleri arasında negatif ancak terör eylemleri ile genç işsizlik arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Gries (2011)	vd.	1950-2004 yılları arası, Fransa, Almanya, İngiltere, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve İtalya	Terörün göstergesi, terör eylemlerinde yurtiçinde ölen ya da yaralanan kişi sayısı, büyümenin göstergesi olarak ise kişi başına düşen reel gayri safi yurtiçi hasılda kaydedilen artış ele alınarak, Hsiao-Granger yaklaşımı ile bir zaman serisi analizi yapılmıştır.	Bu ülkelerde kaydedilen büyüme, terör eylemlerinin fırsat maliyetini artırarak politik şiddet kullanımının azalmasını mümkün kılacaktır sonucuna ulaşmışlardır.
Llusa Tavares (2011)	ve	1970-2007 yılları arası, 187 ülke	Terör eylemlerinin ekonomik maliyetini farklı makroekonomik büyüklükler temelinde ölçmek amacıyla Panel veri analizine başvurmışlardır.	Özel tüketim ve yatırım harcamalarını daraltan terör eylemlerinin, kamu tüketimi ve ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Yöntem, Veriler ve Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde terörizm ve temel makroekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi göstermek için kullanılan ekonometrik yöntemler hakkında kısa bir bilgi verilecektir. İçsel ve dışsal değişken ayırımına yer vermemesi ve değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri analiz edebilme imkânı sağladığından çalışmada VAR analizi uygulanmıştır. VAR yöntemi uygulanabilmesi için öncelikle serilerin durağan olması gerekmektedir. Serilerin durağan olup olmadıklarını kontrol etmek amacıyla Birim Kök Testlerine başvurulmuştur. Serilerde birim kök olsa bile aynı dereceden durağan iseler, serilerin düzey değerlerine eşbütünleşme analizi yapılabilmektedir. Seriler arasında eğer eşbütünleşme var ise vektör hata düzeltme modeli oluşturulmalıdır. Değişkenler arasında nedensellik ilişkisini tespit etmek ve nedenselliğin yönünü tayin etmek için Granger nedensellik testi uygulanır. Ayrıca ilgili değişkene bir dönemde verilen şokun kendisine ve diğer değişkenlere etkisinin incelenmesi için etki tepki fonksiyonları elde edilmekte ve bir değişkende meydana gelen bir değişimin ne oranda diğer değişkenlerdeki değişimlerden kaynaklandığını tespit etmek amacıyla da varyans ayrıştırması kullanılmaktadır.

Yukarıda anlatılan teorik çerçeveye uyumlu olarak yapılan analizde, 1968-2015 dönemini kapsayan yıllık ve mevsimsellikten arındırılmış veriler kullanılmıştır. Bütün seriler yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Verilerin analizinde E-views 9 ekonometrik paket programından yararlanılmıştır. Çalışmada kısıtlanmamış VAR analizi için kullanılan değişkenler şu şekildedir: Türkiye'deki terör saldırıları (TEROR), kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla (GDP), tüketici fiyat endeksi (CPI) ve toplam yatırım (INVEST).

Bu değişkenlerden kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hâsıla ve tüketici fiyat endeksi Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından; toplam yatırım verisi Uluslararası Para Fonu Dünya Ekonomik Görünüm veri tabanından ve Türkiye'ye yapılan terör saldırıları verisi ise Küresel Terörizm veri tabanından (Global Terrorism Database) temin edilmiştir. VAR analizi için kullanılacak ekonometrik model aşağıda yer alan denklem 1'de gösterilmektedir.

$$\Delta \ln TEROR_t = \alpha_1 + \sum_p^k \beta_{1p} \Delta \ln CPI_{t-p} + \sum_p^k \gamma_{1p} \Delta \ln INVEST_{t-p} + \sum_p^k \delta_{1p} \Delta \ln GDP_{t-p} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

Denklem 1'deki ekonometrik modelde; p gecikme uzunluğunu, k değişken kümesini ve ε ise ortalaması sıfır, gecikmeli değerleriyle kovaryansı sıfır, varyansı sabit ve normal dağılıma sahip tesadüfi hata terimlerini göstermektedir.

VAR analizinde elde edilen sonuçların güvenilir olabilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Modelin bir bütün olarak durağan olup olmadığı modelden elde edilen karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember içerisinde olup olmadığına bakılarak söylenebilir.

Bütün kökler birim çember içerisinde ise VAR süreci durağandır yorumu yapılır (Banerjee vd., 1993, s.141). Analizde logaritması alınarak kullanılan seriler birim kök testlerine tabi tutularak bireysel, sabitli ve trendli olmak üzere durağanlıkları test edilmiştir. Sonuçlardan serilerin düzey (doğal) seviyede durağan oldukları tespit edilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 1 bireysel etkileri içeren modellere ait değişkenlerin birim kök testi sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 1: Birim kök testi sonuçları

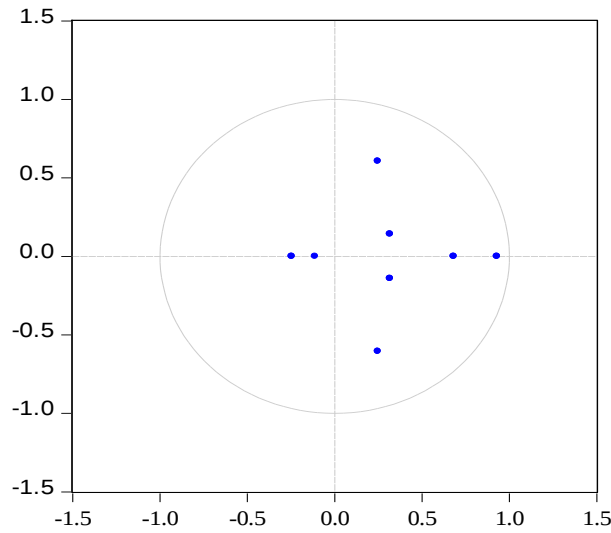
Değişkenler	Genişletilmiş Dickey Fuller	Phillips Perron
LnTeror	-4.272770 [0.0014] *	-4.272770 [0.0014] *
LnGDP	-5.319004 [0.0001] *	-5.249471 [0.0001] *
LnCPI	-4.264568 [0.0014] *	-4.067220 [0.0026] *
LnInvest	-3.267573 [0.0226] *	-3.180884 [0.0279] *

Not: Akaike kriterleri göz önünde bulundurularak gecikme uzunlukları otomatik olarak belirlenmiştir.

[] içerisindeki değerler testlerin p değerini göstermektedir.

* İşareti %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan değişkenleri gösterir.

Genişletilmiş Dickey Fuller ve Phillips Perron durağanlık testleri sonuçlarına göre serilerin tümünün düzey seviyede $\alpha=0.05$ anlamlılık düzeyinde durağan olduğu hipotezi doğrulanmaktadır.

Grafik 1: Karakteristik polinomun ters kökleri

Modelin bir bütün olarak durağanlığına bakıldığında ise karakteristik polinomun bütün ters kökleri Grafik 1'de de görüleceği üzere birim çember içerisinde yer almaktadır. Bu sonuç doğrultusunda modelin VAR sürecinin durağan olduğunu söyleyebiliriz.

Durağanlıkları incelenen serilerin aralarında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını belirlemek için eşbütünleşme testinin yapılması gerekmektedir. Bu amaçla analizde Johansen Eşbütünleşme testine yer verilmiştir. Tablo 2'de Johansen Eşbütünleşme testi sonuçları gösterilmektedir.

Tablo 2: Johansen eşbütünleşme testi sonuçları

İz Testi (Trace Test)					
Boş Hipotez	Alternatif Hipotez	Öz Değer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	p Olasılık Değeri
r=0	r=1	0.459536	43.02579	47.85613	0.1319
r=1	r=2	0.317484	21.48936	29.79707	0.3278
r=2	r=3	0.192838	8.120456	15.49471	0.4526

r=3	r=4	0.017625	0.622387	3.841466	0.4302
Maksimum Öz Değer Testi (Maximum Eigenvalue Test)					
Boş Hipotez	Alternatif Hipotez	Öz Değer	Test İstatistiği	%5 Kritik Değer	p Olasılık Değeri
$r=0$	$r>0$	0.459536	21.53643	27.58434	0.2451
$r\leq 1$	$r>1$	0.317484	13.36890	21.13162	0.4188
$r\leq 2$	$r>2$	0.192838	7.498069	14.26460	0.4320
$r\leq 3$	$r>3$	0.017625	0.622387	3.841466	0.4302
($r=0$) Herhangi bir koentegre vektörün bulunmadığını söyleyen boş hipotezi gösterir.					

Tablo 2’de iz (trace) testi ve maksimum özdeğer (eigenvalue) test sonuçlarına bakıldığında, %5 anlam düzeyinde iz ve maksimum özdeğer testi sonuçları kritik değerlerden küçük olduğu için eşbütünleşik vektörün olmadığı kabul edilmektedir. Bunun yanında Tablo 2’deki p değerlerine baktığımız zaman %5 anlam düzeyinde eşbütünleşmenin olmadığı sıfır hipotezi kabul edilir. Kısacası Johansen Eşbütünleşme testi sonucuna göre seriler eşbütünleşik olmadığı için Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yerine Vektör Otoregresif Modeller (VAR) kullanılacaktır.

VAR modellerindeki en önemli sorunlardan birisi gecikme uzunluğunun belirlenmesidir. Uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için LR (Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği), FPE (Son Tahmin Hata Kriteri), AIC (Akaike Bilgi Kriteri), SC (Schwarz Bilgi Kriteri) ve HQ (Hannan-Quin Bilgi Kriteri) gibi kriterler kullanılmıştır. Aşağıda yer alan Tablo 3’te uygun gecikme uzunluğu seçimine yönelik sonuçlar yer almaktadır (Bozkurt, 2007).

Tablo 3: Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-102.9844	NA	0.009420	6.686527	6.869744	6.747258
1	-45.07003	97.73055*	0.000693*	4.066877*	4.982962*	4.370533*
2	-32.99634	17.35593	0.000933	4.312271	5.961224	4.858852
3	-22.09761	12.94224	0.001471	4.631101	7.012922	5.420607

* İşareti ilgili gecikme uzunluğunun uygun olduğunu gösterir.

Sonuçlar incelendiğinde LR, FPE, AIC ve HQ kriterleri 1 gecikmenin uygun olduğunu göstermektedir. Bundan sonraki analizlerde en uygun gecikme süresi 1 olarak alınacaktır. Uygun gecikmenin belirlenmesinden sonra, bu gecikme uzunluğu kullanılarak tahmin edilen VAR modeli sonucunu yorumlayabilmek adına sırasıyla Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki Fonksiyonları Analizi ve Varyans Ayrıştırması yöntemleri yapılarak değişkenler arasındaki ilişkiler tespit edilecektir.

Eşbütünleşme testi sonuçları değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin olup olmadığı hakkında fikir sahibi olmamızı sağlarken, bu uzun dönemli ilişkinin yönü hakkında bize bilgi vermemektedir. İktisat alanında değişkenler arasında ilişkinin yönünün belirlenebilmesi için değişkenlerin içsel ve dışsal olmak üzere sınıflandırılması gerekir (Bozkurt, 2007, s. 91). Bu amaçla Granger, modelde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin belirlenebilmesi için Granger Nedensellik testini geliştirmiştir (Granger, 1969, s. 424-438). Analizde kullanılan değişkenlerin Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 4’de gösterilmektedir.

Tablo 4: Pairwise granger nedensellik testi sonuçları

Boş Hipotez:	Gözlem Sayısı	F-İstatistiği	P (Olasılık Değeri)

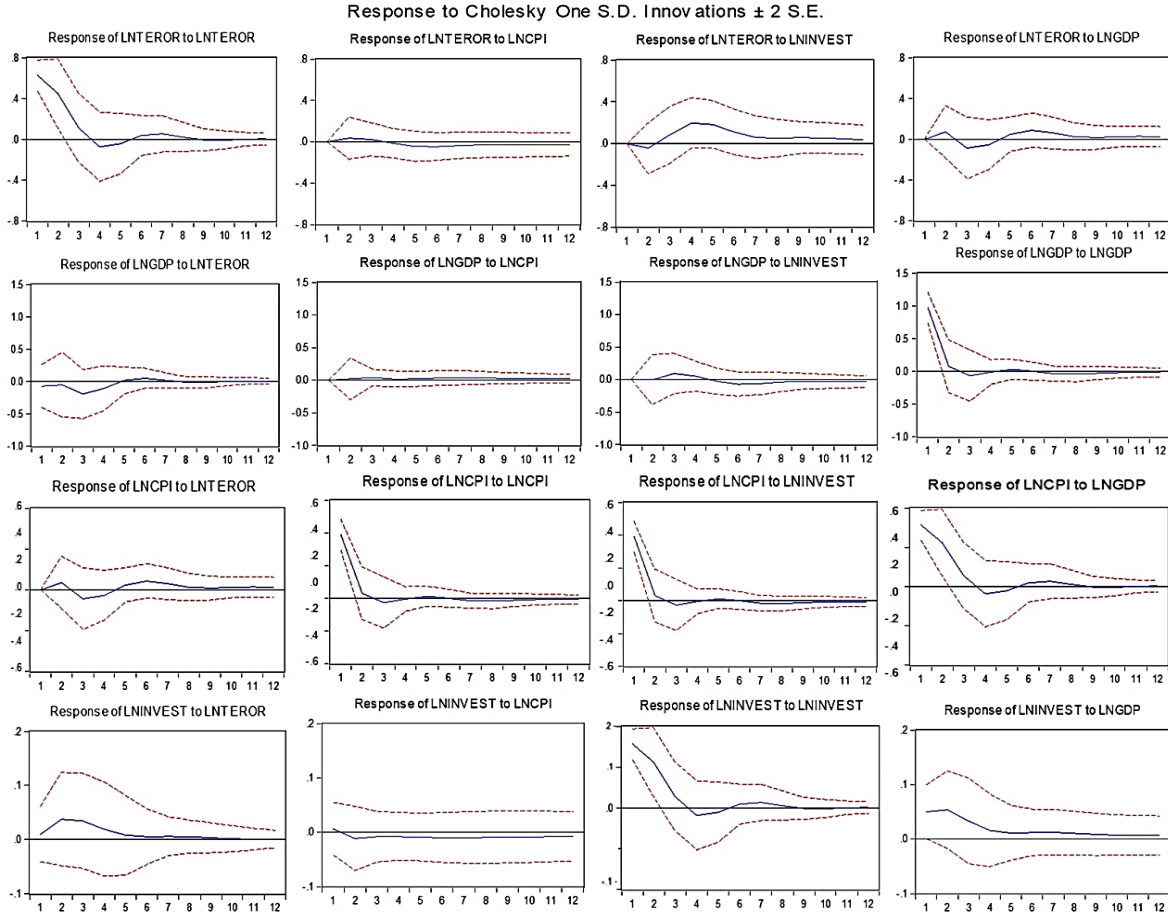
LNGDP Granger nedeni değildir LENTEROR	46	0.35263	0.1055
LENTEROR Granger nedeni değildir LNGDP		2.12056	0.0468
LNCPI Granger nedeni değildir LENTEROR	46	0.03674	0.9640
LENTEROR Granger nedeni değildir LNCPI		0.03616	0.9645
LNINVEST Granger nedeni değildir LENTEROR	46	1.80935	0.1776
LENTEROR Granger nedeni değildir LNINVEST		1.44119	0.0493

Tablo 4 incelendiğinde Türkiye için %5 anlamlılık düzeyinde “*LNGDP Granger nedeni değildir LENTEROR*” sıfır hipotezi red edilmezken, “*LENTEROR Granger nedeni değildir LNGDP*” sıfır hipotezi red edilmektedir. Buradan anlaşılabileceği üzere terör saldırıları ve ekonomik büyüme arasında LENTEROR’dan LNGDP’ye doğru tek yönlü bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Terörizm askeri harcamalar kanalıyla milli gelir üzerinde etkide bulunmaktadır. Terörist saldırıları önlemek amacıyla askeri harcamalar arttırılmakta ve genelde şiddet eylemlerinin durmasından sonra da yüksek seviyelerde kalma eğilimi göstermektedir. Güvenliği sağlamak amacıyla yapılan yüksek harcamalar, sağlık, eğitim ve diğer verimli sektörler için kullanılacak kaynakları azaltarak kamu harcamalarının bileşenini bozmaktadır. Ayrıca alt yapının ve fiziki görünümünün hasar görmesiyle, beşeri sermayenin kaybı, turizm, ticaret ve iş dünyasının güven kaybından dolayı olarak etkilenen mali yapı kötüleşmekte ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Yani dışlama etkisi söz konusu olabilir. Diğer bir deyişle savunma harcamalarına yapılan fonun artması, özel sektör yatırımları ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yapan sektörlerle yönelik kamu harcamalarını azaltabilmektedir. Literatüre bakıldığında elde edilen bu sonucu Ndikumana (2001) ve Shieh vd. (2002) çalışmaları da desteklemektedir.

Nedensellik testi sonuçlarında “*LNCPI Granger nedeni değildir LENTEROR*” ve “*LENTEROR Granger nedeni değildir LNCPI*” sıfır hipotezleri red edilmeyerek enflasyon ve terör saldırıları arasında çift taraflı Granger nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Benzer şekilde Piazza (2006) enflasyon ve terörizm arasında belirgin bir ilişki kurulamayacağını belirtmiştir. Son olarak yatırımlar (LNINVEST) ve terör saldırıları arasındaki Granger nedenselliğe bakıldığında, “*LNINVEST Granger nedeni değildir LENTEROR*” sıfır hipotezi red edilmezken, “*LENTEROR Granger nedeni değildir LNINVEST*” sıfır hipotezi red edilmektedir. Başka bir ifadeyle LENTEROR’dan LNINVEST’e doğru tek yönlü bir Granger nedensellik vardır. Terör riskinin yükselmesi veya terörün artması firmaların stratejilerini de etkileyecektir. Risk değerlendirmesi firmaların yatırım kararlarında önemli etkenlerden birisi olmuştur. Bu bağlamda terör eylemlerinin artması yatırım oranını negatif yönde etkileyerek azalmasına neden olacaktır (Gaibullov ve Sandler, 2008; Blomberg vd., 2004).

VAR analizi çerçevesinde, değişkenlerden birinin hata terimlerinde meydana gelen şokların kendisi ve diğer değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini görebilmek adına etki tepki analizine başvurulmalıdır. Yapısal şoklar üzerine kurulu bir yöntem olan etki-tepki analizinde Granger nedenselliğin olması önemlidir. Aksi takdirde bir değişken üzerine verilecek bir birimlik şok, diğer değişken üzerine etki etmeyecektir. Nedensellik testinde elde edilen sonuçlara göre değişkenler en dışsaldan içsele doğru sıralanarak etki tepki analizi yapılmıştır. Modelde yer alan değişkenlere yönelik etki-tepki fonksiyonları hesaplanırken, gerekli olan güven aralıkları ± 2 standart hata için Monte Carlo simülasyonları aracılığıyla üretilmiştir. Grafiklerdeki kesikli çizgiler ± 2 standart hata için güven aralıklarını, düz çizgileri ise modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin zamanla gösterdiği tepkiyi göstermektedir (Bozkurt, 2007, s. 95). Etki-tepki analiz sonuçlarının güven aralığı içerisinde yer alması, istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlama açısından önem arz etmektedir. VAR modeli bir gecikme uzunluğuna göre değişkenlere

pozitif bir şok uygulandığında bağımlı değişkenlerin zaman içinde nasıl tepki verdikleri incelenmiştir. Grafik 2’de analiz sonucunda elde edilen etki-tepki fonksiyonları gösterilmektedir.

Grafik 2: Değişkenlerdeki Pozitif Bir Şok Karşısındaki Etki-Tepki Fonksiyonları

Etki-tepki fonksiyonlarına bakıldığında kullanılan ekonometrik modeldeki şok etkilerinin, güven aralığını gösteren kırmızı kesikli çizgiler arasında seyrettiği böylelikle istatistiksel olarak anlamlı oldukları ve zamanla sifıra doğru yaklaştıkları için de sistemin bir bütün olarak durağan olduğu tespit edilmektedir. Etki tepki fonksiyonlarının sifıra doğru yakınsaması demek tahmin için kullanılan ekonometrik modelin istikrarının bir göstergesidir. GDP ve CPI değişkenlerinde yaşanan şokun etkisiyle TEROR dalgalı bir seyir izler iken; INVEST değişkeninde yaşanan pozitif bir şokun etkisiyle TEROR değişkeni ilk üç dönem artmakta sonra giderek azalmaktadır. Başka bir ifadeyle, gayrisafi yurtiçi hâsıla ve enflasyonda yaşanan şokların terör saldırılarındaki dalgalanmaları açıklamakta etkisinin az olduğu; yatırımlarda yaşanan pozitif bir şokun terör saldırılarını açıklamakta etkisinin nispeten daha fazla olduğu söylenebilir. Bunun yanında TEROR değişkeninde yaşanan bir şokun etkisiyle CPI ve GDP kısa dönemde artarken, INVEST azalmaktadır. Uzun dönemde ise TEROR değişkeninde yaşanan bir şokun diğer değişkenlerde yaşanan değişimleri açıklamakta etkisi azalmaktadır.

Varyans ayrıştırması bir değişkene ait tahmin edilen hata varyansının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranıdır. Varyans ayrıştırmasının amacı, ekonometrik modelde yer alan değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerden birinde meydana gelecek bir şokun yüzde kaçının kendisinden ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösterebilmektir (Enders, 2004, s. 280). Ekonometrik analiz sonucu elde edilen TEROR bağımlı değişkenine ait varyans

ayrıştırması sonucu aşağıda yer alan Tablo 5'te gösterilmektedir. Etkiler yüzdesel olarak gösterildiği için etkilerin toplamı dikkat edileceği üzere 100 değerine eşittir.

Tablo 5: Varyans ayrıştırması sonuçları

LN TEROR: Varyans Ayrıştırması					
Periyod	Standart Hata	LNTEROR	LNCPI	LNINVEST	LNGDP
1	0.625537	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.774831	98.58667	0.205680	0.330953	0.876694
3	0.792265	96.23154	0.288003	1.445932	2.034522
4	0.821917	90.21641	0.296845	7.160167	2.326577
5	0.845676	85.46383	0.561331	11.46667	2.508161
6	0.859348	82.95473	0.837373	12.73992	3.467977
7	0.866047	82.07340	0.991624	13.02904	3.905929
8	0.868778	81.62923	1.092558	13.30714	3.971072
9	0.871329	81.15403	1.194204	13.66685	3.984923
10	0.873964	80.67174	1.307349	13.98337	4.037541
11	0.876115	80.27626	1.414671	14.17840	4.130670
12	0.877686	79.99301	1.503441	14.29423	4.209312

LNCPI: Varyans Ayrıştırması					
Periyod	Standart Hata	LNTEROR	LNCPI	LNINVEST	LNGDP
1	15.71804	0.076354	99.92365	0.000000	0.000000
2	18.32383	0.108587	91.66245	7.805296	0.423669
3	21.05403	0.213093	76.87362	22.56235	0.350943
4	23.19215	0.332962	66.68163	32.69609	0.289319
5	24.71145	0.449736	61.46231	37.80594	0.282009
6	25.83915	0.439363	58.17886	41.06193	0.319856
7	26.69126	0.438456	55.95550	43.24369	0.362352
8	27.32051	0.456265	54.60816	44.50390	0.431682
9	27.79382	0.463393	53.79921	45.19817	0.539220
10	28.15993	0.464387	53.27887	45.58545	0.671286
11	28.44731	0.466602	52.95490	45.75482	0.823673
12	28.67749	0.468664	52.76970	45.76114	1.000497

LNINVEST: Varyans Ayrıştırması					
Periyod	Standart Hata	LNTEROR	LNCPI	LNINVEST	LNGDP
1	2.113187	2.418480	0.115955	97.46557	0.000000
2	2.951586	1.907099	0.487610	97.05800	0.547289
3	3.299076	1.874198	0.491683	96.65358	0.960538
4	3.438773	1.860445	0.496019	96.58068	1.062858
5	3.517495	1.858961	0.660447	95.37524	2.105352
6	3.571737	1.814422	0.790340	95.24075	2.154484
7	3.609002	1.796002	0.914890	95.10035	2.188758
8	3.635813	1.778059	1.019767	94.99444	2.207735
9	3.656385	1.762201	1.091927	94.92279	2.223087
10	3.672118	1.751598	2.143128	93.86867	2.236604
11	3.683953	1.744152	2.182224	93.82681	2.246815
12	3.692940	1.738088	2.211048	93.79620	2.254665

LNGDP: Varyans Ayrıştırması					
Periyod	Standart Hata	LNTEROR	LNCPI	LNINVEST	LNGDP
1	0.018031	3.011986	14.96640	53.31203	28.70958
2	0.024797	3.279559	19.75519	47.99187	28.97338

3	0.028774	2.435971	21.27287	45.10663	31.18453
4	0.032079	1.960229	22.48161	41.82000	33.73816
5	0.034621	1.705159	23.16253	38.88053	36.25178
6	0.036753	1.513830	23.69684	36.48957	38.29976
7	0.048786	1.460731	24.20294	34.48275	39.95358
8	0.047744	1.233132	24.66285	32.74121	41.35581
9	0.047600	1.123017	25.07413	31.24486	42.55299
10	0.046387	1.037201	25.45653	29.93538	43.56889
11	0.046126	0.962510	25.81404	28.77871	44.44474
12	0.045817	0.895734	26.14680	27.74571	45.21376

Cholesky Sıralama: LNTERR LNCPILNNINVEST LNGDP

Tablo 5'teki sonuçlara göre kısa dönem olarak nitelendirebilen ilk üç dönemde terör saldırılarındaki değişimin yaklaşık %96'sı kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %0,2'si tüketici fiyat endeksinden, yaklaşık % 1,4'ü toplam yatırımlardan ve yaklaşık %2'si de kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla'dan kaynaklanmaktadır. İlerleyen dönemlere bakıldığında yani uzun dönemde terör saldırılarındaki değişimin yaklaşık %80'i kendisinden kaynaklanırken, yaklaşık %'1,5'i tüketici fiyat endeksinden, yaklaşık %14'ü toplam yatırımlardan ve yaklaşık %4'ü kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıladan kaynaklanmaktadır. Terör saldırıları üzerinde çok etkisinin olmadığı anlaşılan tüketici fiyat endeksi kısa dönemden uzun döneme doğru giderek önem arzetyecek şekilde artmaktadır. Toplam yatırım miktarının terör saldırılarını açıklamadaki etkisine bakıldığında ise kısa dönemde pek etkili olmadığı, fakat özellikle 4. dönemden sonra bir sıçrama geçirerek uzun döneme doğru etkisini giderek arttırdığı görülmektedir. Kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasılanın terör saldırılarını açıklamadaki etkisi kısa dönemde %2'lerde seyrederken uzun döneme gelindiğinde bu etki artarak %4'lere ulaşmıştır. Ekonometrik modelde yer alan değişkenlerin terör saldırılarını açıklamadaki etkilerini incelemek için varyans ayrıştırması sonucuna bakıldığında, kısa dönemde bağımlı değişkenin kendisinden sonra en fazla etkiyi kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla göstermektedir. Bu değişkeni sırasıyla toplam yatırım ve tüketici fiyat endeksi izlemektedir. Uzun dönemde ise bağımlı değişkenin kendisinden sonra en fazla etkiyi topla yatırım miktarı göstermektedir. Bu değişkeni sırasıyla kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla ve tüketici fiyat endeksi izlemektedir. Tüketici fiyat endeksi değişkenine ait nominal şokların etkisi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde %1 düzeylerinde kaldığı için terör saldırılarını etkileme gücü yok denecek kadar az olduğu söylenebilmektedir.

Benzer şekilde tüketici fiyat endeksi oranındaki değişimin varyans ayrıştırmasına bakıldığında kısa dönemde %76'si kendisinden kaynaklanıyor iken %22'si toplam yatırımlardan, %0,35'i kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla'dan ve %0,21'i terör saldırılarından kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde ise tüketici fiyat endeksi oranındaki değişimin %52,7'si kendisinden kaynaklanır iken %45,7'si toplam yatırımlardan, %1'i kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıladan ve %0,46'sı da terör saldırılarından kaynaklanmaktadır. Buradan kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla ile terör saldırılarının fiyatlar genel düzeyindeki değişimleri açıklamada çok etkili olmadıkları sonucuna ulaşılabilir. Toplam yatırımların varyans ayrıştırması incelendiğinde kısa dönemde toplam yatırımlardaki değişimin %96,65'i kendisinden kaynaklanırken, %1,87'si terör saldırılarından, %0,96'sı kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıladan ve %0,49'u da tüketici fiyat endeksinden kaynaklanmaktadır. Kısa dönemden uzun döneme doğru gidildikçe terör saldırılarının toplam yatırımlar üzerindeki şokları açıklama oranı azalmaktadır. Kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla'nın varyans ayrıştırması incelendiğinde ise kısa dönemde yaşanan şokların %45'i toplam yatırımlardan kaynaklanırken, %31'i kendisinden, %21,2'si tüketici fiyat endeksinden ve %2,4'ü terör saldırılarından kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde ise kişi başı reel gayrisafi yurtiçi hasıla'da yaşanan bir değişimin etkisi %45 kendisinden, %27 toplam yatırımlardan, %26 tüketici fiyat endeksinden ve yaklaşık %0,9'u terör saldırılarından kaynaklanmaktadır.

Sonuç

Çok karmaşık bir olgu olan terörizm, ulusal boyutları aşarak tüm devletleri olumsuz yönde etkileyen küresel bir nitelik kazanmıştır. Artık bir bölgeyi, bir topluluğu değil tüm dünyayı çeşitli çıkarlar doğrultusunda etkileyebilen terörizmin arkasında sadece, yoksulluk, eğitimsizlik, eşitsizlik ve siyasi faktörler gibi nedenler bulunmamaktadır. Bu sayılan faktörler sadece teröre zemin hazırlamaktadır. Nitekim tarihsel açıdan incelendiğinde terörizmin her dönemde var olduğu, etnik, psikolojik, sosyo-kültürel vb. gibi nedenlerden dolayı terörizme rastlanıldığı da görülmektedir. Terörizmin siyasi, psikolojik ve ekonomik gibi birçok etkilerinin olması muhtemeldir. Terörizmin güvensizlik ortamı yaratarak sermaye piyasaları, yatırım ve turizm kanallarıyla ekonomilere ağır zararlar vermektedir. Yine terör eylemleri sonucu zarar gören alt yapı, fiziksel görünüm ekonomilere ağır maliyetler yüklemektedir. Terör eylemleri verimli yatırımları dışlayarak iktisadi kaynakları güvenlik ve savunma alanlarına kaydırmaktadır.

Terörist faaliyetlerin makroekonomiye olumsuz etkilerinin başında devlet harcamalarını arttırıcı etkisi bulunmaktadır. Terörizmin ülkelerde yıllarca ve sürekli faaliyet içinde olması devletlerin terörle mücadeleye ciddi kaynaklar ayırmasına neden olmaktadır. Bu nedenle böyle ülkelerde bütçe açıkları oluşmakta ve devletin borçlanma gereği artmaktadır. Borçların artması faizleri arttırmakta, faizlerin artması hem yatırımı negatif etkilemekte hem de özel sektörün kaynak bulmasını azaltmaktadır. Bunun yanında ekonomik göstergeler de terörist faaliyetlerin yapılmasına neden olabilir. Gelir sıkıntısı yaşanan toplumda terörist saldırıların arttığı gözlemlenmektedir. Çalışmada yapılan nedensellik testi sonuçlarına göre de, terör saldırılarından ekonomik büyümeyi ifade eden kişi başı reel gayri safi yurtiçi hasılaya doğru tek taraflı bir Granger nedensellik tespit edilmiştir. Terörist eylemlerin piyasalardaki riski ve belirsizliği artırarak yatırım oranlarında bir azalmaya yol açması ve yurtiçi yatırımların terörist eylemler yüzünden dışlanması ile azalan milli gelir düzeyi ülke ekonomilerinin büyümelerinde önemli bir engel oluşturmaktadır. Literatürde yer alan Gaibulev ve Sandler (2008) ve Shahbaz (2013) gibi çalışmalar da analizde bulunan terör saldırılarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini desteklemektedirler.

Terörist saldırıların sosyo-ekonomik zararlarını aza indirgeyebilmek için terör mağduru ülkenin her bir vatandaşının teröre göz açtırmayacak şekilde dikkatli olması ve teröristlerin oluşturmak istedikleri kaotik ortama aldırış etmeden teröre karşı direnç göstermesi gerekmektedir. Terörle mücadele, terörün oluşmasındaki faktörlerin yok edilmesi, uluslararası anlaşmalarla teyit edilip üzerine gidilmesiyle ancak gerçekleşir.

Bunun yanında zayıf ekonomilerin mi teröre yol açtığı ya da terörün mü ekonomilerin zayıflamasına neden olduğu konusu literatürde net olmamakla birlikte birbirlerini etkiledikleri çok açık görülmektedir. Bu bilgi çerçevesinde, Türkiye’de terör olaylarının yoğun yaşandığı bölgelerde GAP ve SODES gibi ekonomik açıdan istihdam arttırıcı ve yoksulluğu azaltıcı sosyo-ekonomik projelerin ve yatırımların yapılması gerekir. Böylelikle gelir düzeyi artan bölge halkının daha eğitilmiş ve sağlıklı bir yapıya sahip olmasından dolayı refah düzeyi artacak, halk terörist faaliyetlerden uzaklaşacaklardır. Bu neden ile terörle mücadele planları yapılırken karar vericilerin, çalışmanın analizinde elde edilen bulguları göz önünde bulundurarak ekonomiyi de planın içinde görmesi ve bu bilgi doğrultusunda politikalar izlemesi önemlidir.

Kaynaklar

- Abadie, A., & Gardeazabal, J. (2008). Terrorism and The World Economy. *European Economic Review* 52(1), 1-7.
- Acar, Ü. (2012). *Terör ve terörizm*. Ankara: Kripto.
- Ağırman, E., Özcan, M., & Yılmaz, Ö. (2014). Terörizmin finansal piyasalara etkisi:ampirik bir çalışma. *Journal of BRSA Banking & Financial Markets*, 8(2), 99-117.

- Aiyedogbon, J. O., Gugong, B. K., & Anyanwu, S. O. (2016). Macro-Economic Consequences of Terrorism and Anti-Terrorism Expenditure on Economic Performance in Nigeria, 1980-2014. *Sosiohumanika*, 9 (1).
- Akıncı, M., Akıncı, G., & Yılmaz, Ö. (2014). Terörizmin enflasyon ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: panel iki aşamalı en küçük kareler yöntemi. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 5 (1), 1-24.
- Algan, N., Balcılar, M., Bal, H., & Manga, M. (2016). Terörizmin finansal piyasalara etkisi: Türkiye örneği. *International Conference On Eurasian Economies*, 624-631.
- Alp, İ. A. (2013). Terörün ekonomik etkileri. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi* 4(1), 1-19.
- Altay, H., Ekinci, A., & Peçe, M. (2013). Ortadoğu'da terörün ekonomik etkileri: Türkiye, Mısır ve Suudi Arabistan üzerine bir inceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37, 267-288.
- Altuğ, Y. (1995). *Terörün anatomisi*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Bal, İ. (2006). *Terör Nedir, neden terörist olunur*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Banerjee, A., Dolado, J. J., Galbraith, J. W., & Hendry, D. (1993). Co-integration, error correction and the econometric analysis of non-stationary data. *OUP Catalogue*.
- Barut, A., Asoğlu, V., & Yıldırım, N. T. (2016). Çözüm sürecinin TRC 2 (Şanlıurfa ve Diyarbakır) Bölgesine Ekonomik Etkileri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (1), 31-44.
- Baysal, E. (2015). *Çözüm Türkiye'nin kronikleşen terör sorununa ekonomi reçetesi*. İstanbul: Öteki Adam Yayınları.
- Becker, G., & Murphy, K. (2001). *Prosperity Will Rise Out of the Ashes*. <http://online.wsj.com/article/> Retrieved 18.11.2013,. adresinden alındı.
- Birliği, T. B. (2006). *Türkiye ve terörizm*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Blomberg, B., Hess, G., & Weerapana, A. (2004). Economic conditions and terrorism. *European Journal of Political Economy*, 463-478.
- Blomberg, S., & Sheppard, S. (2007). The Impacts of Terrorism on Urban Form. *Brookings-Wharton Papers on Urban Affairs*, 257-290.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Bulut, E. (2000). Türk turizminin dünyadaki yeri ve dış ödemeler bilançosundaki etkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 71-86.
- Caşın, M. H. (2008). *Uluslararası Terörizm*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Çağlar, A. (2009). *Terör ve Terörizm: Kavramsal Analiz*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü (2015). *Terörün, Türkiye ve Bölge Ekonomisine Etkileri*. Konya: Konya Ticaret Odası.
- Enders, W., & Sandler, T. (2004). Is it all different now? *Mimeo, The Lisbon Conference on Defence and Security, IDN, 1-2 July*.
- Esen, K. (2011). Türkiye'de Terörizm ve terörist profili. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Kütahya, Kütahya, Türkiye.
- Estrada, M. R., Donghyun, P. R., & Khan, A. (2016). The Impact of Terrorism on Turkey's Economic Performance From 1990 to 2016.
- Fendoğlu, H. T. (2000). *Uluslararası belgelerde terörizm*. Elazığ, Türkiye: Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Yayını.
- Gaibullov, K., & Sandler, T. (2008). Growth consequences of terrorism in western Europe. *Kyklos*, 61(3), 411-424.
- Gordon, P., James E., M., Qisheng, P., & Harry, W. (2005). The Economic Impact of a Terrorist Attack on the Twin Ports of Los Angeles- Long Beach.
- Gökbunar, R., & Gökbunar, A. (2010). *Terör ekonomisi*. İstanbul: Beta Yayınları.

- Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 424-438.
- Gül, T. (2012). *Terör ve Terörizm*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Gür, L. (2014). Terörün ekonomiye ve ekonomik büyümeye etkisi. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Yönetimi Anabilim Dalı.
- Ilyas, S., Mehmood, B., & Aslam, R. (2017). Terrorism and poverty: double trouble for macroeconomic performance in African countries. *African Journal of Economic Review*, 5 (1), 1-13.
- İlhan, S. (2008). *Terör Neden Türkiye*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- İtil, T. (1994). *Uluslararası terörizm ve uyuşturucu madde kaçakçılığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Karagöz, H. (2016). Terörizmin Türkiye'de turistler ve turizm gelirleri üzerine etkileri. *T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri*. İstanbul, Türkiye.
- Korkmaz, Ö., Erer, D., & Erer, E. (2017). Terör olaylarının finansal piyasalar üzerine etkisi. *Sosyoekonomi Dergisi*, Vol. 25 (31), 11-30.
- Kurt, S., & Karagöl, E. T. (2015). The Effects of terrorism and defence expenditures on economic growth.
- Larobina, M., & Pate, R. (2009). Impact of terrorism on business. *The Journal of Global Business Issues* 3(1), 147-155.
- Lenain, P., Bonturi, M., & Koen, V. (2002). The economic consequences of terrorism. *Working Paper No.334, Economics Department, OECD, Paris*.
- Mehmood, S. (2014). Terrorism and the macroeconomy: evidence from Pakistan. *Defence and Peace Economics*, 25 (2), 509-534.
- Meierrieks, D., & Gries, T. (2013). Causality between terrorism and economic growth. *Journal of Peace Research*, 50 (1), 91-104.
- Ndikumana, L. (2001). Fiscal Policy, Conflict and reconstruction in Brundi and Rwanda. *World Institute for Development Economics Research (WIDER), Discussion Paper No: 2001/62, United Nations University, Helsinki*.
- Özdemir, H. (2009). *Terörizm ve Türkiye*. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara, Türkiye: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Özerkmen, N. (2004). Terör, terörizm ve radikal islamcı terör. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 247-265.
- Özsağır, A. (2013). Askeri darbe ve müdahalelerin ekonomik performans üzerine etkisi: Türkiye Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 12(4), 759-773.
- Öztürk, S., & Çelik, K. (2009). Terörizmin Türkiye ekonomisi üzerine etkileri. *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 85-106.
- Peçe, M. A. (2013). Terörün ekonomik etkileri: Orta Doğu üzerinde bir inceleme. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bilecik, Türkiye: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı.
- Piazza, J. A. (2006). Rooted in poverty?: terrorism, poor economic development, and Social Cleavages. 1. *Terrorism and Political Violence*, 18(1), 159-177.
- Polat, Ö., & Uslu, E. E. (2013). The impact of terrorism on economy in Turkey. *Journal of Economic and Social Research*, 15 (1), 73.
- Schneir, F., Brück, T., & Meierrieks, D. (2009). *The Economics of terrorism and counter-terrorism: A Survey*, <http://www.aeaweb.org/aea/conference/program/Retrieve.php?pdfid=235>. adresinden alındı.

-
- Serçek, G., & Serçek, S. (2016). Turizm sektörünün gelişmesi önündeki engel: Terörizm. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 433-444.
- Sezgin, O. (1995). *Genel turizm*. Ankara: Tübitak Yayınları.
- Shahbaz, M. (2013). Linkages between inflation, economic growth and terrorism in Pakistan. *Economic Modelling*, 32, 496-506.
- Shieh, J. Y., Ching-Chong, L., & Wen-Ya, C. (2002). Endogenous growth and defense expenditures: A New Explanation of the Benoit Hypothesis. *Defense and Peace Economics*, 13, 179-186.
- Urhal, Ö., & Acar, Ü. (2007). *Devlet güvenliği istihbarat ve terörizm*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Uzun, A. (2003). *PKK'dan KADEK'e bir terör örgütünün anatomisi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Yayla, A. (1990). Terör ve terörizm kavramlarına genel bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 45.1.
-